NĚKOLIK POZNÁMEK K CHRONOLOGII A DATOVÁNÍ HMOTNÉ KULTURY DOBY HRADIŠTNÍ NA MORAVĚ

Marian Mazuch

Cílem příspěvku je upozornit na několik zásadních, v podstatě obecně známých problémů, které komplikují či limitují snahy o podrobnější chronologizaci materiální kultury raného středověku, resp. jednotlivých terénních situací (např. časové podchycení vývoje a především případných strukturálních změn v mocenských centrech – hradištích). Celá problematika je orientována na archeologii Velké Moravy, která se ve smyslu tradiční periodizace zhruba kryje se středo hradištním obdobím.

Archeologie – raný středověk – Velká Morava – chronologie – stratigrafie

Předkládaný příspěvek lze sice chápat jako obecné poznámky k datování v archeologii hradištního období, ovšem některé specifické problémy, na které bych chtěl upozornit, lze omezit na archeologii velkomoravského období, resp. termínem, který není běžný, ale někteří archeologové ho užívají, a v tomto případě je poměrně vhodný – tedy na problematiku archeologie „staré Moravy“. Takto může být původně relativně krátký úsek dějin prodloužen jednak směrem „dozadu“ o tzv. předvelkomoravské období a směrem „vpřed“ o povelkomoravský vývoj. Obě tato exaktně nestanovená krátká období bývají zcela logicky a již tradičně součástí badatelského zájmu archeologů „velkomoravských“.

První z poznámek k diskusi v podstatě navazuje na předchozí věty v tom smyslu, že k archeologii raného středověku na Moravě, kvůli historickému specifiku v podobě relativně krátké existence velkomoravského státu a „temnému“ 10. stol., dle mého názoru příliš nesedí tradiční chronologické „hradištní“ dělení. Ačkoliv existuje léta budovaný chronologický rámec hmotné kultury sledovaného období (který ostatně, jak lze v poslední době vysledovat, nutně potřebuje v jednotlivých případech důkladnou verifikaci), v podstatě nekopíruje rámec historický. Jde především o jakési psychologické hranice, ke kterým se tradičně váží snahy o absolutní datování v archeologii, charakterizovatelné symboly „00“ a „50“ (začátek stol., pol. stol., přelom do dalšího stol.). Jejich užívání, zcela logicky relevantní v případě starších úseků dějin bez historických pramenů a s větším akceptovatelným intervalem chronologické odchylky, v „staromoravské“ archeologii jaksi postrádá smysl. Hmotná kultura tohoto období bývá až na výjimky v podstatě vázána na úseky „kolem roku 800“, „1. pol. 9. stol.“ a „2. pol. 9. stol.“, tedy právě s hranicemi 00, 50. I kdyby toto přiřazování bylo ve všech případech správné, příliš nepomáhá v poznání, co **ještě není** „velkomoravské“, co je a co **již není**. Období okolo roku 800 či 850 se nezdají být s ohledem na velkomoravskou historii natolik zásadními, jako např. léta 30., 60. či 80. Jinými slovy se opět vracím k termínům předvelkomoravský (konvenčně míněno období přelomu 8. a 9. stol. až 1. třetiny 9. stol.), velkomoravský (2. a 3. třetina 9. stol. – až počátek 10. stol., přičemž ona poslední třetina, kryjící se zhruba s vrcholem vlády Rostislava a především Svatopluka, by mohla být, vzhledem k z historických pramenů odvoditelnému enormnímu rozmachu celé říše, konec konců archeologicky rozpoznatelná) a povelkomoravský horizont (další průběh 10. stol. s obtížně charakterizovatelnou horní hranicí). Archeologové s těmito termíny často v praxi pracují. Proto myslím, že v současné době, kdy se zdá, že dozrává čas k přehodnocení či alespoň korekci archeologické datace nejen jednotlivých složek hmotné kultury rámcově středohradištního období, ale i časového zařazení archeologicky zachycených (leč dosud málo adekvátně interpretovaných) strukturálních změn na hradištích, by bylo přínosnější rezignovat na snahu o dataci jednotlivostí klasicky do oněch konvenčních kapes 00 a 50, či dokonce pomalu na desetiletí, a soustředit se alespoň na archeologické rozpoznání výše zmiňovaných tří úseků dějin, resp. toho, co je velkomoravské a co ne. Na problémy rámcového řazení do kategorií staro-, středo- a mladohradištní lze běžně narazit při práci s keramikou.[1] Ty keramické kusy, které z nějakých důvodů můžeme považovat za zástupce hrnčířství 10. stol. na Moravě, jen jaksi s přemáháním označíme jako mladohradištní, když s tímto termínem okamžitě přichází asociace typických uniformních vytažených okrajů a válcovitých tvarů. Podobně jsem byl několikrát svědkem situací, kdy renomovaní keramikologové jaksi „od oka“ typologizovali a především datovali střepový materiál do kategorií „takový ještě spíš starohradištní, ale už trochu středo“ či naopak… Možná by nebylo od věci aplikovat pro moravské prostředí spíše známé chronologizační schéma „RS“ a modifikovat ho tak, že onen s dolní hranicí těžko definovaný předvelkomoravský horizont bychom mohli chápat jako přechod RS2/3, velkomoravský pak RS3 (s další možností budoucího dělení na starší a mladší stupeň tak, jako se to ukazuje v keramickém materiálu a u některých dalších druhů nálezů) a povelkomoravský, jako jakýsi stupeň RS3/4 (opět se zatím nejasnou horní hranicí, která nakonec může být posunuta až k době rozmachu překvapivě uniformní keramiky moravských údělníků).

Předešlá připomínka občasného způsobu chronologizování čistě na základě typologie vede k další úvaze na téma datovacích možností ve sledovaném období a způsobů praktického zacházení s nimi.

Dosavadní stav archeologického výzkumu staré Moravy lze s trochou nadsázky charakterizovat jako archeologie dvě. Archeologii pohřebišť a archeologii sídlištních situací v mocenských centrech velkomoravského státu. Toto zdánlivě provokativní rozdělení symbolizuje určitý dualismus, projevující se ve dvou rovinách. Jednak jde samozřejmě o dva zcela rozdílné světy v rovině živého a neživého, ale rozdíl je i archeologický – v zastoupení hmotné kultury. Nacházíme jen velmi málo druhů předmětů společných

1 Autor v současné době pracuje na dizertaci s tématem “Blučinský (*Mazuch 2000*) a mikulčický keramický okruh (k termínu *Macháček 2001*, 248 s kritikou a lit.) a mikulčické hradiště“.

pro oba světy (vyjma těch s funkční a tvarovou dokonalostí či naopak jednoduchostí, jež, alespoň dosud, nelze typologicko-chronologicky rozlišovat, jako např. nože nebo přesleny), resp. jsou tyto společné body málo sledovány a hodnoceny v sídlištních kontextech. Tato skutečnost může být dle mého názoru stěžejním problémem snah o obecnou chronologizaci sledovaného období.

Obě zmiňovaná „křídla" archeologie soustředila za dlouhá desetiletí četných a leckdy i rozsáhlých výzkumů v depozitářích obrovský nálezový fond, který je v obou případech jako celek archeologicky v podstatě nevyhodnocený. Zatímco nálezový fond pohřebišť čítá vedle bohatých příkostelních hrobů z centrálních velkomoravských lokalit i desítky pohřebišť „vesnických" (některá i s dostatečnou mírou prokopanosti), znalost sídlišť v blízkém či vzdálenějším zázemí hradišť nebo přímo v periferních oblastech je značně torzovitá. Nedostatek dobře a zejména ve větší míře prozkoumaných vesnických sídlišť se dle mého názoru jeví jako kritický prakticky v každé složce archeologického poznávání minulosti (od otázek sociálních až po distribuci zboží), v otázkách chronologie tedy v neposlední řadě. Zdánlivá výhoda složitější vertikální stratigrafie pro poznání relativní chronologie (typicky se jedná o sídlištní situace na hradištích) se lehce obrací v nevýhodu při snaze o „očišťování" jednotlivých kontextů od reziduí a intruzí, či přímo při poznávání původu některých kontextů v případě intenzivního a dlouhodobého osídlení té které lokality. V tomto ohledu by nám znalost jaksi „plošší" stratigrafie vesnic s předpokladem omezenějšího trvání a především přítomnost zahloubených objektů s materiálem, který tak má větší šanci odolat postdepozičním procesům než např. v případě povrchových domů na mikulčickém hradišti, mohla výrazně pomoci. V konečném důsledku bychom možná byli schopni podle přítomnosti specifických nálezů (keramické zboží?) na tom kterém vesnickém sídlišti rozlišit sféru vlivu jednotlivých mocenských center a snad i říci více k uvažovanému vnitřnímu dělení Velké Moravy (srov. *Měřínský 1990*; *Staňa 1990*).

Z historie archeologického bádání nad otázkami chronologie rámcově středohradištního období je zřejmá enormní preference archeologie prvně jmenované, kterou je možno lépe vystihnout pojmem archeologie hrobových celků. Tato archeologie nám dala současnou podobu chronologie. Učinila tak na základě srovnávání předmětů z určitých vybraných hrobů s jinými stejnými či typologicky podobnými předměty z jiných hrobů, resp. pohřebišť. Datování těchto předmětů bylo v počátcích navázáno na nejrůznější „fakta" (datování jiného hrobového celku ze značně geograficky i kulturně vzdálených oblastí mincemi, požárové vrstvy, ztotožňované s historickými událostmi, apod.), konstrukce (datování, odvozené od vztahu hrobu k základům kostelů, jejichž stáří, podobu a provenienci dokázali „bezpečně" rozpoznávat z často jen obtížně čitelných negativů základů uměnovědní badatelé) či terénní pozorování (např. malta v hrobech). Později již bylo datování analogicky navazováno na tyto původní vývody (tu s korekcí, tu s váháním, které se časem někdy měnívalo v jakýsi axiom) a během let rostl z těchto kořenů velmi nepřehledný propletenec větví, ve kterém je dnes velmi obtížné se orientovat. S každým dalším pouhým morfologicko-typologickým odvozením či porovnáním, které bývá činěno i na základě jednoho, dvou předmětů,[2] však roste nebezpečí „vložení" další nesprávné nebo minimálně nepodložené informace, čímž vzniká zkreslení na „n-tou". V některých případech by tak mohlo docházet až ke zkonstruování jakési archeologické „virtuální historie", která by ovšem neměla nic společného s historickou realitou.

Velmi dobře lze ukázat zrádnost tohoto přístupu na pohřební keramice. Ta je celkově jednoznačně na nižší technologické úrovni oproti sídlištní keramice (kromě vždy několika na každém pohřebišti se vyskytujících kusů, které byly do hrobu bezpochyby přeneseny z běžného sídlištního užívání, o čemž svědčí kromě kvalitního provedení i výška takových nádob, případně stopy po ožehnutí ohněm), což se projevuje s různou mírou v provedení všech keramických znaků (srov. např. *Poulík 1948, 30; Hrubý 1955, 138–139; Mazuch 2000*, 96). Přesto bývá hrobová keramika typologizována a v případech, kdy se to tzv. „hodí", bývá užívána jako chronologická „opora" dalším, datování podrobovaným nálezům. Přitom jedna ze základních výhod hrobového celku, jistota současnosti vložení, ukazuje v případech např. dvou nádob, kdy každá z nich, hodnocena samostatně, by byla dle tradičního typologického dogmatu bez delšího rozvažování řazena do rozdílných úseků doby hradištní, na nebezpečí tohoto přístupu. Pokud se k tomuto myšlení připojí ještě optimistické přesvědčení o lineárním vývoji od horšího k lepšímu, od jednoduchého k dokonalejšímu (snad již překonané, leč čas od času znovu prosakující), je na problém zaděláno (srov. *Mazuch 2000*, 96–99).

Archeologické vyhodnocení pohřebišť může být podle mého názoru považováno za **archeologické** pouze v případě, že bude činěno **na základě stratigrafického rozboru** a v první fázi alespoň s vypracováním jakýchsi relativně chronologických řad. Tyto výsledky z jednotlivých lokalit by pak mohly být vzájemně porovnávány, příp. propojovány, za předpokladu, že by do tohoto procesu vstupovaly pouze opakované jevy s více jedinci. Je samozřejmé, že v případě dosavadního datování hmotné kultury Slovanů nelze plošně zavrhnout něco, co bylo budováno několika generacemi archeologů, ovšem vše by mělo být verifikováno a rozděleno na data, opírající se o opakované jevy a vyhodnocené stratigrafické vztahy (popř. o relativně chronologické sekvence) a na závěry, byť logické a pravděpodobné, které jsou ve skutečnosti stále jen hypotézami. Ostatně myslím, že omezení slov typu „více méně", „je možné", „nelze vyloučit" a „vše ukáže až budoucí výzkum" by archeologii jistě slušelo.

Že je současný stav „absolutní" chronologie hrobových předmětů v budoucnu neudržitelný, naznačují některé novější práce (např. *Štefanovičová 2004*; *Ungerman 2005*; *Chorvátová 2004*). Jak bolestivý může být proces této verifikace (a kolik osobní statečnosti bude muset autor při publikování svých myšlenek zmobilizovat), ukazuje bouřlivá a v mnoha směrech myslím nešťastně vedená kritika na posledně jmenovanou pozoruhodnou práci a následnou dizertaci s podobným tématem stejné autorky, v níž se odrážejí spíše hlubiny lidských vztahů než sna-

2 Zde musí být varující všudypřítomná chronologická neobjektivita v rozměru „osudu" každého jednotlivého nálezu, který, ač je typově shodný, se při různém chronologickém intervalu jeho výroby, následného rozličného užívání a konečně pravidlu nepodléhajícímu uložení do hrobu vždy v každém jednotlivém hodnocení musí projevit jako nedeterminovatelný předešlým archeologickým chronologickým průměrováním. V těchto početně málo zastoupených skupinách pak celkově dominuje nepřípustná generalizace (pohybujeme se v rovině, kterou E. Neustupný formuluje jako „událost", jejímž typickým problémem je čirá náhodnost; srov. *Neustupný 1986*).

ha o objektivní zhodnocení předkládaných poznatků. Několik zde výše zmiňovaných problémů s datováním pohřebišť, resp. výbavy jednotlivých hrobů, ukazuje dobře na konkrétních příkladech i *I. Štefan* (*2007*, 808–810) v případě českého prostředí. Zcela souhlasím s jeho zdůrazněním nutnosti řešení této problematiky na moravském materiálu (*tamtéž* 809).

Stratigrafické (ale např. i sociální) hodnocení pohřebišť samozřejmě naráží v mnoha případech na fragmentární prokopanost. Přesto existuje několik výjimek, a to právě v moravském prostředí. Vedle několika bohatých pohřebišť v prostoru mikulčické aglomerace bylo dlouhá léta s napětím očekáváno publikování výzkumů slovanských pohřebišť v Nechvalíně a Prušánkách, neboť se jednalo právě o téměř v úplnosti prozkoumané nekropole. Archeologická obec se bohužel dočkala po mnoha odkladech teprve nedávno, po 30, resp. 20 letech od terénního výzkumu (*Klanica 2006*) a bohužel se nám celkového hodnocení pohřebišť příliš nedostává. O výsledcích takto zásadního výzkumu si jistě utvoří obrázek každý sám, jen doporučuji srovnání např. s publikací stejného autora o mikulčickém pohřebišti na Klášteřisku (*Klanica 1985*), které vyšlo zhruba o 20 let dříve. Dle mého názoru totiž není přes značný časový rozdíl mezi oběma publikacemi vidět žádný kvalitativní rozdíl. V obou případech je rezignováno na skutečný stratigrafický rozbor, ačkoliv tu a tam se jakési náznaky vyskytují. Vždy však slouží v určitých konstrukcích jako doklad autorovy snahy o datování některého prvku slovanské hmotné kultury. V obou publikacích lze nalézt i způsoby datování, které jsem vzpomenul výše, minimálně jako velmi problematické.

Jedním z mnoha příkladů je velmi svérázná snaha o předatování známých náhrdelníků s olověnými křížky a korálky. Dosud platné řazení tohoto předmětu do mladší fáze či závěru velkomoravské epochy (*Měřínský 1985*, 37; *Měřínský 1988*, 132), potvrzené znovu i v případě mikulčického podhradí (*Mazuch 2006*), má být posunuto hlouběji na základě následujícího myšlenkového postupu. Autor představuje nález z hrobu 103 na pohřebišti Prušánky I (*Klanica 2006*, 107) s typickými součástmi zmiňovaných olověných náhrdelníků. Prvním dokladem pro změnu datování tohoto druhu nálezu má být nádoba z hrobu. Ta prý není podobná Klanicovu typu 3, ačkoliv naopak jednoznačně nese všechny znaky mikulčického keramického okruhu s prožlabeným okrajem (nejnověji *Macháček 2001*, 248; v užším chápání lze „typ“ 3 s tímto okruhem ztotožnit), zejména typickou výzdobu (vzhledem k okraji jde o celou skupinu nádob v rámci tohoto okruhu se všemi typickými keramickými znaky, ovšem s neprovedeným prožlabením). Autorova opačná argumentace je v tomto případě nepochopitelná. Další „oporou“ chronologického zařazení olověných náhrdelníků do staršího velkomoravského horizontu má představovat odvození datace hrobu 103 na pohřebišti Prušánky I od hrobu 1163 z Mikulčic (pohřebiště „Klášteřisko“; viz *Klanica 1985*). Tento hrob 1163 vztahuje pouze na základě podobné orientace (SSZ–JJV) ke skupině hrobů, ležících přitom ve vzdálenosti asi 10 m (?!) JZ (*tamtéž*, celkový plán, obr. 39). Mezi hrobem 1163 a vzpomínanou skupinou leží další hroby s různou orientací. V této vzdálené skupině hrobů se vyskytuje pohřeb jedince (hrob 1241) s nálezy, náležejícími podle Z. Klanici ke „starší skupině staromoravských hrobů“. Od datování těchto nálezů odvozuje Z. Klanica v práci o prušáneckých pohřebištích zpětně stáří hrobu 1163 (s opětovným zdůrazněním shodné orientace, srov. „shodnost“ orientace v rámci celé Klanicou zmiňované skupiny hrobů) a tudíž i hrobu 103 v Prušánkách. Jedině na této podivné konstrukci pak přehodnocuje dřívější dataci olověných náhrdelníkových ozdob. Přitom v publikaci o pohřebišti na „Klášteřisku“ hrob 1163 řadí ke „druhé skupině“, kterou datuje na přelom 9. a 10. stol. (*Klanica 1985*, 484), což je v naprostém rozporu se vzpomínanými vývody v nové práci z roku 2006…

K tomu, jak autor „vyhodnocuje“ stratigrafii pohřebišť, je nutné projít v publikaci o staromoravských pohřebištích obsáhlou pasáž s rozborem nálezů (tu a tam je vzpomenuta horizontální stratigrafie a užívány termíny starší a mladší část pohřebiště), očekávaný stratigrafický rozbor nás čeká pouze v několika odstavcích a vyznívá poněkud mlhavě. Stratigrafický rozbor pohřebiště na „Klášteřisku“ v textu vůbec nenajdeme, ačkoliv autor – tam, kde se to hodí – chronologizuje podle jednotlivých nálezů. Jak lze například zacházet s chronologicky důležitým termínem „respektuje“, lze vidět i v dalším článku, v němž se autor vrací k situaci na „Klášteřisku“ (*srov. Klanica 1997*, 107), při popisu vztahu hrobu 1347 a obdélného objektu, považovaného autorem za kultovní stavbu. Jestliže „v zájmu pravdy“ hrob 1347 respektuje tuto stavbu (srov. *tamtéž*), pak ji analogicky k autorovým vývodům respektují v podstatě všechny hroby, které s ní nejsou v superpozici, neboť většina jich je orientována klasicky Z–V a zbytek, až na výjimky, S–J, tedy buďto „podle“ delších či podle kratších stran stavby… (*srov. Klanica 1985*, celkový plán obr. 38).

Oproti pohřebištím stojí ono již zmiňované druhé „křídlo“ archeologie „staré Moravy“ v podobě obrovského, dosud více méně nezpracovaného nálezového fondu ze sídlištních výzkumů (před, po) velkomoravských mocenských center. Velmi nepřehledná situace je v poznání staroměstsko-uherskohradišťské aglomerace, zcela u ledu se ocitl rozsáhlý a z hlediska datování unikátní výzkum hradiště Staré Zámky u Líšně. Největší posun v poznání je patrně vidět v případě Pohanska u Břeclavi, kde došlo k zpracování výzkumů v areálu Lesní školky (naposled *Macháček 2007*) a připravuje se celkové vyhodnocení opevnění a areálu J předhradí (za informaci děkuji *P. Dreslerovi*).

Zvlášť je třeba vzpomenout mikulčickou aglomeraci (s vlastním opevněným jádrem a několika areály v podhradí) s obrovským potenciálem chronologických informací v podobě přítomnosti místy mocné vertikální stratigrafie, četných superpozic s množstvím nálezů i s dnes již zřejmými rozdíly ve způsobu osídlení jednotlivých areálů a jejich rámcovém časovém zařazení. Z vlastní zkušenosti jsem jednoznačně přesvědčen, že přes všechny problémy se starou metodikou terénního výzkumu i leckdy nedostatečným způsobem a mírou provedení dokumentace (a to i k dané době vzniku) by pečlivé studium těch lépe prozkoumaných a dokumentovaných ploch[3] výrazně přispělo k poznání struktury a funkce jednotlivých areálů hradiště, resp. celé aglomerace, a především jejího **vývoje a proměn**, **včetně** bližšího **datování těchto jevů**. Je to ovšem práce časově náročná a se značným nebezpečím malé „výtěžnosti“ informací. Nejsem si tudíž jist, zda v dnešní uspěchané a financemi fatálně determinované době dostane někdo příležitost (a bude chtít) se této činnosti věnovat.[4] Ani „novodobých“ patnáct let výzkumu

3 Drtivá většina ze 70 zkoumaných ploch (o různých výměrách, lišících se v řádech) do roku 1992 nebyla archeologicky vyhodnocena ani do podoby relevantní nálezové zprávy.

4 Na rozdíl např. od přírodních věd, kde jde o běžnou praxi, není v archeologii bohužel zvykem, aby nějaký projekt skončil negativním

mikulčického pracoviště nepřineslo v souvislosti se zmiňovanou problematikou téměř nic nového. Výzkum byl orientován na jednotlivé druhy raně středověké hmotné kultury a jejich celkový výskyt na lokalitě, popř. studoval rekonstrukci přírodního prostředí v tomto období.[5] Přestože se neoddiskutovatelně jedná o zajímavé a důležité poznatky, nejsem si jist, zda řešení těchto problémů je natolik palčivé a výsledky této mnohaleté práce natolik zásadní, aby přebily jasnou potřebu ponoření se do mikulčických stratigrafií. Teprve v poslední době přinesl některé důležité poznatky projekt studia mikulčického podhradí (*Poláček – Mazuch – Hladík – Bartošková 2007*, podrobnější příspěvky jsou připravovány do tisku). Co bude činit v budoucnu problém, je navázání sídlištních jednotek na četná pohřebiště. Jednoznačná orientace na „hrobovou" archeologii, zejména v počátcích mikulčického výzkumu, totiž znamenala degradaci evidence (a dokumentace) sídlištních objektů a nálezů (jak stratigraficky „nad" či „pod" hroby) na pouhé přítomno/nepřítomno. V mnoha případech důsledné „okopání" prostor kolem příkostelních hřbitovů komplikuje i možnost realizace revizních výzkumů.

Často bývá při snaze o hledání pevného bodu pro absolutní dataci zcela oprávněně vkládána naděje do dendrochronologie. Ačkoliv jde bezpochyby o úžasný nástroj, nejedná se o samospasitelný fenomén. I když pomineme skutečnost, že dendrochronologie má jako každý jiný obor své vlastní problémy a hranice, které my, jako archeologové, nemusíme znát,[6] setkal jsem se vícekrát s problémem, jak se správně změřenými a ze strany dendrochronologů relevantně vyhodnocenými daty zacházejí samotní archeologové. Při dendrochronologickém hodnocení bývá nejčastěji se vyskytující termín „po roce XY" vztahován archeology v některých případech jaksi psychologicky k stanovenému datu. Ovšem tento termín značí, že vzorek neměl zachováno podkorní bělové dřevo. Rozdíl mezi udaným rokem a skutečným rokem poražení naměřeného dřeva pak může představovat pět, deset, ale i desítky let (vždy při každém měřeném vzorku může jít o různě dlouhé zkreslení). Je jasné, že v určitých případech toto nesprávné chápání může např. v porovnání s historickými událostmi vytvářet nežádoucí rozpory, v případech, kdy historické prameny chybí, pak vytvářet historii „archeologickou".[7] Vzpomenout je třeba i nebezpečí druhotného užití dřev a konečně i prostou smůlu některých lokalit, kde v minulosti panovaly natolik příhodné podmínky k růstu, že archeologickým výzkumem podchycená dřeva nesou jen několik letokruhů, takže jsou dendrochronologicky nezhodnotitelná (to je bohužel příklad mnoha mohutných dřev z mikulčických výzkumů; srov. *Dvorská – Heußner – Poláček – Westphal 1999*, 73).

Obecně vidím jako zásadní nutnost přerodu myšlení raně středověké sídlištní archeologie v myšlení „středověkářské", kde jsou pojmy jako kontext (a jeho obsah), „stratigraficky nad" či „stratigraficky pod" nebo snaha o poznávání postdepozičních procesů jednotlivých stratigrafických jednotek naprostou samozřejmostí. V mínění, že tato samozřejmost není dosud samozřejmostí i v archeologii raného středověku, a že má smysl některé obecně „známé" problémy archeologie čas od času připomenout, mě utvrdila věta, která se objevila v nedávno vydané publikaci o slovanských pohřebištích. Autor zde tvrdí, že „jen obtížně lze přijmout argumenty" (pro datování určitého předmětu, vyskytujícího se nejčastěji v hrobech) „postavené na sídlištním materiálu, protože mladší vrstvy vždy obsahovaly starší příměsi". Nevím, zda je třeba tuto větu v dnešní moderní archeologii nějak komentovat.

Nechci, aby předešlá slova zněla jako glorifikace sídlištní archeologie. Dluh vůči ní, alespoň v případě raného středověku, je však značný. Navíc jsem přesvědčen, že z hlediska poznání historie v rovině archeologických možností chronologizace (stále mám na mysli relativní datování řetězcem stratigrafie – kontexty – jejich obsah, tedy samotná hmotná kultura – a nakonec její srovnávání) může studium sídlištních situací přinést mnohem víc jistějších poznatků, než přineslo dosavadní typologické porovnávání vybraných hrobových celků.

Klíčovým místem pak musí být snaha o hledání těch mála druhů nálezů, které se vyskytují jak na sídlištích, tak v hrobech, ale které jsou zároveň dostatečně typologicky specifické a s „krátkým výskytem" (dle stratigrafického postavení v rámci sídlištní situace se vyskytují jen v určitých horizontech). Takové druhy nálezů tvoří pomyslné křižovatky, na které lze napojovat cesty různými směry a posléze tak jednotlivé, byť mimoúrovňové, křižovatky spojovat.

Nechci také, aby zde vzpomenuté poznámky k otázkám chronologie a způsobu datování vyzněly jako nějaké znovuobjevování Ameriky. Jsem si vědom, že se jedná vesměs o obecně známé problémy. Jen někdy mívám při studiu literatury sledovaného období opakovaný pocit, že by občas nemuselo být na škodu, je v kostce připomenout. Stává se, podle mého názoru bohužel poměrně často, že bývají v nejrůznějších interpretačních směrech překračovány hranice možností archeologie jako oboru, nejvíce a nejčastěji právě v řešení problematiky datování. Neustálá snaha o co největší zúžení chronologického intervalu určitého jevu (opíráním se třeba i o větší množství analogických vývodů, které však samy o sobě mohou být postiženy podobnými problémy) vede, byť třeba i podvědomě, logicky k zavádějícím závěrům a právě za hranice rozlišovacích schopností archeologického „konvenčního" datování (objevují se případy datování na dvacetiletí, nebo dokonce ještě „přesnější"). Kulturní změny, odrážející se v hmotných pramenech či obecně v nálezových situacích, jistě probíhají, dle mnoha etnoarcheologických pozorování (ostatně je to dobře čitelné i v případě období z historických pramenů lépe poznaných), v nepříliš pravidelných vlnách, jejichž dynamika může být v některých historicky zlomových okamžicích, často třeba jen lokálně, mnohem intenzivnější (v časové rovině mnohem kratší) než dokážeme rozpoznat, možná i než obecně předpokládáme. Naopak v dobách úpadkových, či přímo postkatastrofických dochází logicky k zpomalování, které je především důsledkem útlumu, nebo přímo krachu obecných ekonomických struktur (tím spíše, pokud

výsledkem ve smyslu rčení „tudy cesta nevede", ačkoli je zřejmé, že ve výsledku jde o pozitivní zjištění.

5 Hrubé shrnutí stavu poznání mikulčického hradiště podává *Poláček – Mazuch – Baxa 2006*.

6 Při úporné snaze archeologie o ukotvení se k jakékoliv exaktnosti může být přílišná důvěra v pomoc přírodních věd kontraproduktivní. Často však pohříchu jde o to, že archeologové nechtějí znát limity toho kterého oboru, případně nekladou správné otázky tak, aby odborníci z jiných oborů dokázali rozhodnout, zda jsou jimi předkládaná data pro potřeby archeologie relevantní. „Vrcholným" příkladem „spolupráce" s jinými obory jsou pak ty případy, kdy při řešení archeologického problému za „archeologické" peníze řeší přizvané obory své vlastní projekty...

7 V tomto ohledu, ačkoliv se nejedná o prostředí velkomoravské, doporučuji k pozornosti a zamyšlení např. roli dendrochronologie v archeologickém hodnocení raně středověké Míšně (*Schmid–Hecklau 2004*).

jsou součástí státního aparátu a kvalitativně podřízeny potřebám elit a po jejich eliminaci postrádají zdroj a smysl funkce). Hypoteticky je tento „scénář“ aplikovatelný i na případ velkomoravské říše, na dobu jejího rozmachu v protikladu k době po jejím pádu. Zmiňovaný útlum a jakési pomalé dožívání „starého“ by mohlo dobře vysvětlit naši jakousi bezradnost v poznání hmotné kultury 10. století na Moravě. Celý problém pak může být komplikován i značnými rozdíly geopolitickými, jak naznačil *Z. Měřínský* (*1986*).

V souvislosti s touto problematikou chci vzpomenout ještě jeden rys hmotné kultury, zachované díky uložení v hrobech. Nálezy z hrobů si lze představit jako jakousi „osobní“ kulturu. Od plošného výskytu mohou mít v jednotlivých případech odstup celá desetiletí (vzhledem k délce lidského života), v případě jejich dědění (což lze očekávat především u šperků, příp. zbraní a výstroje, tedy u předmětů, jež jsou nejčastějším předmětem chronologických úvah) ještě déle. Mezitím již „obecná“ kultura, jejíž malou část mohou odrážet sídlištní nálezy, může postoupit zcela jinam, a to zvláště v případech nějakých politických či etnických otřesů. Vzhledem k takovému prostředí celkového úpadku může mít pak ona „osobní“ kultura (v podobě silnější vazby na vlastnictví cennějších předmětů) mnohem delší dobu odeznívání, než v době rozvoje či stagnace. V případě, že nedokážeme tento jev sledovat z odstupu a jaksi v širokém zorném poli, ať už z důvodů prosté mlhy archeologizace, ještě nenalezeného, nepublikování již prozkoumaných lokalit, jejich nedostatečného vyhodnocení nebo prostě neexistenci styčných bodů mezi sídlišti a pohřebišti v archeologickém materiálu, mohou nám unikat souvislosti. Řekl bych, že tento jev má obecnou platnost a v určitých případech (nemusí to však být případ Moravy 9. a 10. stol.) může značně komplikovat i snahy o chronologizaci.

Je jasné, že archeologie v principu musí pracovat se zobecňováním, zprůměrováváním a „typickým“. Je ovšem pořád třeba myslet na to, že původcem všech námi hodnocených jevů jsou lidské individuality, se všemi úskalími strukturalizovatelnosti a typizace, které jsou s tím spojeny. S invencí, originalitou, nevyzpytatelností, psychologií, mírou zkušenosti, a především mírou ovlivnění okolním světem v té které momentální životní situaci. Pokud pracujeme s jednotlivými artefakty, běžně s těmito věcmi jaksi nepočítáme, protože je nedokážeme rozpoznat, definovat, odlišit. Ve výsledku bychom si však přesto všechno naopak měli v každé chvíli být těchto aspektů vědomi. Bohužel právě i z takových nepředvídatelných jednotlivostí a jejich archeologického řazení do prostoru a času totiž byly vybudovány nohy stále platné chronologie sledovaného období. Zatím jen můžeme odhadovat, nakolik jsou z pevného materiálu a doufat, že nejsou příliš hliněné.

MARIÁN MAZUCH, Archeologický ústav AV ČR Brno, Královopolská 147, CZ-612 00 Brno; majamazuch@seznam.cz

LITERATURA:

Dvorská, J. – Heußner, U. – Poláček L. – Westphal T., 1999: Zum Stand der Dendrochronologie in Mikulčice. In: L. Poláček – J. Dvorská, (ed.): Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March. ITM V. Brno, 69–78.

Hrubý, V., 1955: Staré město, velkomoravské pohřebiště Na Valách. Praha.

Chorvátová, H., 2004: K relatívnej chronológii pohrebiska Staré Město v polohe Na Valách, Acta historica Neosoliensia 7, 199–236.

Klanica, Z., 1985: Mikulčice-Klášteřisko, Památky archeologické 76, 474–539.

Klanica, Z., 1997: Křesťanství a pohanství staré Moravy. In: R. Marsina – A. Ruttkay (ed.), Svätopluk 894–1994. Nitra, 93–137.

Klanica, Z., 2006: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště I. Brno

Macháček, J., 2001: Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely. Brno.

Macháček, J., 2007: Pohansko bei Břeclav. Ein frühmittelalterliches Zentrum als sozialwirtschaftliches System. Bonn.

Mazuch, M., 2000: Příspěvek k řešení problematiky keramických nádob tzv. „blučinského typu“, rkp. nepublik. diplomové práce na FF UK Praha.

Mazuch, M., 2006: Osídlení severního podhradí mikulčického hradiště. In: Poláček a kol., Nejbližší zázemí velkomoravského centra v Mikulčicích, rukopis připravován k tisku.

Měřínský, Z., 1985: Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích, Studie Archeologickéhio ústavu Brno, roč. XII. Praha.

Měřínský, Z. 1986: Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů, Památky archeologické 77, 18–80.

Měřínský, Z., 1988: Kosočtverečné olověné křížky a jejich chronologické postavení v rámci hmotné kultury střední doby hradištní. In: V. Frolec (ed.), Rodná země. Brno, 122–145.

Měřínský, Z., 1990: Některé aspekty regionální diferenciace velkomoravské hmotné kultury středohradištního období na Moravě ve vztahu k oblasti Uherskohradišťska. In: Staroměstská výročí. Brno, 65–70.

Neústupný, E., 1986: Nástin archeologické metody, Archeologické rozhledy 38, 525–548.

Poláček, L. – Mazuch, M. – Baxa, P. 2006: Mikulčice – Kopčany. Stav a perspektivy výzkumu, Archeologické rozhledy 58, 623–642.

Poláček, L. – Mazuch, M. – Hladík, M. – Bartošková, A., 2007: Stav a perspektivy výzkumu podhradí mikulčického hradiště, Přehledy výzkumů 48. Brno, 119–142.

Poulík, J., 1948: Staroslovanská Morava. Praha.

Schmid–Hecklau, A., 2004: Die archäologischen Ausgrabungen auf dem Burgberg in Meißen. Die Grabungen 1959–1963, Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte, Band 43. Dresden.

Staňa, Č., 1990: Staré Město a velkomoravská hradiště. In: Staroměstká výročí. Brno, 71–79.

Štefan, I., 2007: Změna pohřebního ritu v raném středověku jako archeologický a kulturně-antropologický problém, Archeologické rozhledy 59, 805–836.

Štefanovičová, T., 2004: K vývoji šperku adriatickej a stredodunajskej oblasti v prvej polovici 9. storočí. In: G. Fusek (ed.), Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra, 389–395.

Ungerman, Š., 2005: Ženský šperk staršího velkomoravského horizontu. Archeologické rozhledy 57, 707–749.

Redakční poznámka: Editoři i recenzenti očekávají, že článek vyvolá odbornou a věcnou diskusi k některým tezím a názorům autorem deklamovaným, neboť v řadě případů jsou obecně kritické bez patřičného zdůvodnění a podrobné argumentace. Např. tzv. předvelkomoravský horizont bývá datován do 8. stol. a nikoliv první třetiny 9. stol. atd.

ZUSAMMENFASSUNG

Einige Anmerkungen zu Fragen der Chronologie und zur Datierung der Sachkultur aus der Burgwallzeit in Mähren

Ziel des Beitrages ist es, auf einige wesentliche und im Grunde genommen allgemein bekannte Probleme aufmerksam zu machen, welche die Bemühungen um eine detailliertere Chronologisierung der materiellen Kultur des frühen Mittelalters bzw. der einzelnen Geländesituationen komplizierter machen bzw. einschränken (beispielsweise die zeitliche Erfassung der Entwicklung und vor allem eventueller struktureller Änderungen in den Burgwallmachtzentren). Die gesamte Problematik ist auf die Archäologie Großmährens ausgerichtet, die sich im Sinne der traditionellen Periodisierung ungefähr mit der mittleren Burgwallzeit deckt. Eingangs wird vom Verfasser auf einen gewissen Widerspruch zwischen eben jener klassischen Periodisierung in die einzelnen Stufen der Burgwallzeit (bzw. ihre „absolute“ Datierung) und den Großmähren betreffenden historischen Quellen aufmerksam gemacht. Unter diese Kritik fällt auch die obligate archäologische Einordnung der Sachkultur entweder in die erste bzw. in die zweite Hälfte des 9. Jahrhunderts, die darüberhinaus oft sehr kontrovers ist. Vom Verfasser als nützlich angesehen wird das Streben nach einer sichereren Erkennung von drei Horizonten, und zwar eines vorgroßmährischen, eines großmährischen und eines nachgroßmährischen. Ferner überläßt er es der Diskussion, ob diese Unterteilung im Falle Mährens nicht vorteilhafter ist, als die traditionelle „Burgwallzeit-Unterteilung“. Desweiteren wird im vorliegenden Beitrag die unausgewogene Kenntnis der Gräberfelder und Siedlungen bzw. der Archäologie der „Gräber“ und der Archäologie der Burgwälle festgestellt (mit dem Hinweis darauf, daß es fast keine untersuchte Dorfsiedlungen aus jenem Zeitraum gibt). Nach Meinung des Verfassers ist es vor allem die in der Forschungsgeschichte erkennbare, bevorzugte Untersuchung von Gräberfeldern, die bei der überwiegend auf Typologie und Analogien basierenden Funddatierung ein gleichzeitiges Zaudern hervorruft, ob die bislang akzeptierte Chronologie des beobachteten Zeitraums Gültigkeit hat. Die Kritik zielt auf die typische, wenn auch unentschuldbare Resignation über die gesamten stratigraphischen Analysen nicht nur der Gräberfelder, sondern auch einer komplizierteren Schichtenfolge auf großmährischen Burgwällen ab (es wird auch auf den völlig unzulänglichen Zustand der Bearbeitung großer Geländegrabungen des vergangenen Jahrzehnts hingewiesen, einschließlich des diesbezüglich entdeckten riesigen Fundbestandes). Abschließend wird auf das allgemein bekannte Problem der verzögerten Deponierung von Grabbeigaben hingewiesen, dessen sich zwar jeder wohl bewußt ist, das in einzelnen Fällen bei der Datierung jedoch nicht genügend respektiert wird. Ein ähnliches Problem besteht auch im Umgang mit dendrochronologischen Daten, die bisweilen archäologisch schlecht interpretiert bzw. verstanden werden. Die im Bewußtsein der Archäologen verankerte Tendenz zu einem konkreten Datum wird aufgrund einer scheinbaren Exaktheit in den häufigsten Fällen dann zu einem Problem, wenn eine dendrochronologische Feststellung den Begriff „nach dem Jahr XY“ verwendet (bei der Probe fehlt Splintholz, demnach kann der Unterschied mehrere Jahrzehnte betragen).